

Махамбет ӨТЕМІСУЛЫНЫҢ туғанына
200 жыл толуы қарсаңында

КЕЛЕЛІ КЕҢЕС

Астанада, өткен жұмада Премьер-Министр Иманғали Тасмағамбетовтің төрағалығымен Махамбет Өтемісұлының 200 жылдығын дайындап-өткізу жөніндегі Үкімет комиссиясының кеңейтілген мәжілісі болды. Алғашқы сөз осы комиссияның мүшесі, академик-жазушы Зейнолла Қабдолова берілді.

— Мен сіздерге Махамбет — Абайға дейінгі ақындардың ақыны, Абылайдан кейінгі батырлардың батыры екенін айтып; Махамбеттің есімі — өмірдегі қасиеттің синонимі, өнердегі қасиеттің символы екенін, толғап; Махамбет өлеңі — қазақ сөзінің қайталанбас құдіреті: әрбір буыны мен бунағы, тармағы мен шумағы мұншалық тап-таза қорғасыннан құйылған ап-ауыр асыл сөз қазақтан басқа жер бетіндегі өшбір елдің өлең-жырында жоқ, оның өзге тілге оңай аударылмайтыны да сондықтан екенін талдап, уақыттарыңызды алып жатпаймын — деді. Десе де, осы аз сөзге Махамбеттің туған халқы таныған, халықаралық ЮНЕСКО мойындаған күллі қадыр-қасиеті түгел сыйып кетті.

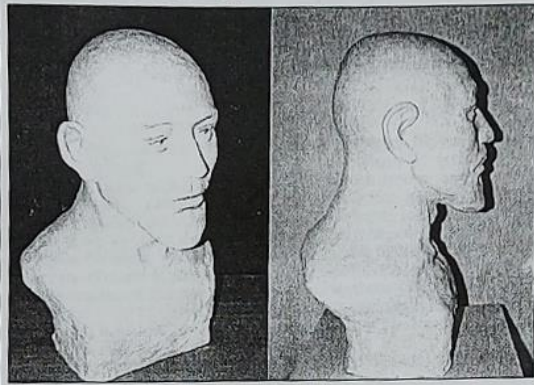
Мәжіліске қатысушылардың дәл осы рухта айтылған ой-пікірлерінің бәрі: Махамбет тойы — бір ақынның, не батырдың ғана тойы емес, баяғы бағзы дәуірлерден бермен қарай, Елбасымыз Нұрсұлтанша айтқанда, тарихын ата-бабаларымыз тұлпардың тұяғымен жазып көткен Ұлы даланың ұлдары мен қыздарының күні бүгінге дейін толассыз толқын атып, көбік шашып тасқындап келе жатқан азаттық жолындағы аулы арманы мен аяусыз айқасының тойы; қазақ халқының қайыспас қаһармандығының тойы; қаһарман қазақтың ақпа-төлке, ағыл-тегіл ақындығының тойы; сайып келгенде ұлтымыздың бүгінгі ақиқатқа айналған арманы — азат Қазақ мемлекетінің тәуелсіздігінің тойы деген түйін-тұжырымдарға сарқып күйді.

Өткен жылғы 13 тамызда Республика Үкіметінің қаулысымен Махамбеттің 200 жылдығын өткізудің нақты жоспары белгіленген. Онда ақын шығармаларының толық академиялық жинағын, ақын өмірі мен шығармашылығы туралы ғылыми зерттеулер, әдеби шығармалар, публицистикалық еңбектер және тарихи құжаттар топтамасын бірнеше кітап қып басып шығару, энциклопедиялық сөздік жасау, деректі және көркем фильмдер түсіру, Атырауда «Исатай-Махамбет» ескерткіш көшенін тұрғызу, «Махамбеттің ізімен» экспедиция шығару, ғылыми конференциялар өткізу, түрліше насихат жұмыстарын жүргізу, тағы басқа көптеген шаралар бар. Бұларды жүзеге асыру барысы туралы Атырау облысының өкімі Аслан Мусин мәлімдеді. Оны талқылауға Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрі Мұхтар Құл-Мұхамед, Білім және ғылым министрі Шәмші Бөкрімбаева, Қазақстан Жазушылар одағының төрағасы Нұрлан Оразалин және басқалар қатысты.

«Махамбет — 200» комиссиясының жетекшісі Иманғали Тасмағамбетов аталған шаралар ішінде ең негізгілерін өкешеп, іріктеп алып, соларды шұғыл іске асыруды жауапты адамдарға жеке-жеке жүктеді. Өсіресе, ол, Исатай-Махамбетке орнатылған ескерткіш-мүсіндер композициясына айрықша назар аударып, сәулетшілер мен мүсіншілер өкелген жобаларға сын пікірлерін айтып, нақты-нақты ұсыныстар жасады. Кеңес нәтижелі өтті.

Ермек АМАНШАЕВ,
жазушы-драматург.

• Антрополог Назлы Шахметовтың Махамбеттің бас сүйегінен жасаған мүсіні

калып алған. Өзін өзі Қызыл-бастың Нәдірше деген патшасының тұқымымын дейді екен. Құлмәлі деген бұл күнде Гурьев уезінде Тайсойған деген жерде бір бөлек ел. Құлмәлінің тұқымынан би де, шешен де, әулие де шықты деп қазақтар ұлықтайды».

Осы арада сөз анықтап алатын бір жайт бар. Ол — Халел ағаның осы зерттеу еңбегін оқыған кейбір авторлардың «жерден жеті қоян тапқандай» етіп, «Махамбеттің тегі парсы — қызылбас» дейтін болжамды сан-саққа жүгіртіп жүргендері. 1991 жылы қарашаның 12-сі күні «Қазақ мемлекеті» деп аталатын бейресми газет Төлеш Сүлейменов деген ғалымның «Махам-

кабырғалы биіні бірі болған. Махамбеттің Бекмағамбет деген ағасы Жөңгір ханның Орда биіні бірі болған, ханды жақтап, Исатай мен Махамбетке қарсы шыққан. Махамбеттің өзі де жас кезінде Жөңгірдің өкереінде екен. Исатай ханға қарсы бола бастағанда-ақ Исатайға еріп кеткен.

Махамбеттің өзі — өрі батыр, өрі жырау, өрі домбырашы. Өте қызулы адам екен. Әліс, шеберлікке кем болса керек. Бағыт алған жағынан тайныбайтын қарыста ер екен. Исатай жұртты ақылмен, дәлелмен, түрлі әдіспен сонына ерткен адам болса, Махамбет көпті қыздырып, көңілін аударып ертетін адамның түрінен. Исатай ақсақалдармен, бас адамдармен ақылдасып, кенесіп отырғанда, Ма-

Мақсұт НЕТАЛИЕВ,
ақын.

МАХАМБЕТТІҢ

бет туралы өз ойларым» атты макаласын жариялаған болатын. Автор ойының түпкі төркіні, негізінен Махамбеттің шыққан тегін анықтауға саяды. Ал мұндай алышқаша сөздердің арадік айтылып жүргенін құлағымыз ертеден шалған-ды. Ең алдымен өзінің түрікмен, Махамбетті керей етіп көрсеткен марқұм Рабит ағамыз (Мүсрепов) болатын. Сол кісінің сөзі арқау болды ма, қайдам, әйтеуір басқа тақырып құрып қалғандай, Махамбет төңірегінде дақпырт әр жерде естіліп қана қоймай, жазыла да бастады. Рабей пікірін қолдап, Тарақтың Ақселеу де, ашығын айта алмаса да «осылай екен-міс» деп А. Сатаев та мақала жазды.

Ал, драматург-жазушы Берік Қорқытов «Атырау билері мен батырлары» дейтін зерттеу еңбегінде ертеректе өткен бір жорықта 4-5 жасар ер баланың қолға түскенін және оның киімінен танбасы бар алтын мөр табылғанын, одан Нәдіршахтың есімі жазылғанына қарап, баланың есілі парсы және Бұхара жақтан келгенін, есімі Мәлі (баланың өз айтуы бойынша) екенін нағымды түрде баяндаған-ды. (Кітаптың 44 бетінде).

Кезінде Т. Сүлейменовке жауап ретінде мен де «Петербургке барған батырдың басы» деген тақырыпта мақала жазғанмын.

Тек бір-ақ нәрсеге назар аударсам, ол дауыллаз ақынның «Мен-мен едім, мен едім» дейтін жырынан белгісіз себеппен алынып тасталған: «Жазығым татар буданский демесен, Байке сұлтан, осы жолы саған не істедім» дейтін екі жол өлеңіне сенсек, онда Махамбеттің тегі парсы да, керей де, тіпті несілі қазақ та емес, татардың буданы болып шыға келмей ме?

Қайтадан Халекене орайлы:

«Өтеміс — Айшуақтың, Бөкейдің заманында қазақтың

хамбет айналасындағы үйлерде, ауылдарда қыдырып жүріп, өлең айтып, домбыра тартып, жұртты қыздыратын еді дейді-мыс.

Махамбеттің мінезі сотқар, қалжыңқой, бетін-көзін демей ойына келгенін айтып салатын батыл болған. Жауласқан кезде өте батыр, айлакер болған. 1838 жылы қауыстың 23 күні Бегайдар деген жерде Исатайды 30 жолдасымен орыстың отреді қамайды. Махамбет жолдастарымен мылтық атып, садақ тартып, найза жұмсап, отредті қайырып, Исатайды екі жолдасымен құтқарып жібереді. Исатай құтылған соң Махамбет жолдастарымен орыстан қашады. Қуғыншылар сонынан қалмай қуып, Махамбетті ұстауға тиянады. Сонда Махамбет астындағы бұлық көпшікті мамырып жіберіп, ішіндегі мамырты жақындап қалған қуғыншылардың көзіне шашып жіберіп, құтылып кетеді.

Махамбеттің мінезі Исатайдікі секілді көптің басын құрастырып, бүгін елді сонынан жүргізетін мінез емес. Махамбет жақсы үндеуші (агитатор), жақсы бастықтың қолында өте ыңғайлы қолбасы.

Исатай өлген соң-ақ Махамбет көпті өзіне ерте алмады. Исатайдың құрастырған қолынан айырылып қалды. Бұған Исатайдың өлімі себеп болды. Көптің тауы қайтыс. «Жорықтың алды оңбаған — арты да оңбақ» деген пікір жұртты менгерді.

Махамбеттің мінезі де, Кенесарының жолдасы Наурызбайдың мінезі де тексерсе келгенде бір-біріне өте ұқсас келеді. Екеуінде де ерлік бар да, көпті ертіп тесіп аз. Махамбеттің жыраулығы күшті болған. Сөзі де көп болған, біразы жойылған...

Ісің аяқтаймын деп Исатайдан кейін Махамбет біраз уақыт өуре болып жүреді. Бірақ елді біріктіре алмайды. Исатайдың жолдастарын, оның ішіндегі Махамбет

Алдағы жылы Махамбет Өтемісұлының туғанына 200 жыл талатын тойы ЮНЕСКО шеңберінде аталып өткізуге тиіс. Бұл ел өміріндегі аса зор оқиғаның бірі болмақ. Қазір елімізде, соның ішінде Атырау аймағында осы тойды өткізуге арналған қыруар жұмыстар атқарылуда. Біз бүгін дауыллаз ақын тағдырына байланысты деректемені назарларыңызға ұсынып отырмыз.

Махамбет Өтемісұлының өмірі мен шығармашылығын әр кезеңде зерттеген адам аз емес. Бұл тұрғыда алғаш қалам тартқан және ақын шығармашылығын жан-жақты талдаған ғалым Қажым Жұмалиев болды. Оның құрастырған кітабы 1939 жылы жарық көрді. Онда негізінен Махамбеттің 1804 жылы туып, 1845 жылы қырық бір жасында қайтыс болғаны, руы — Беріш, оның Құлмәлі

тайпасы екені, Құлмәліден — Шыбынтай, одан Өтеміс туғаны, Өтемістен 10 бала болғаны, Махамбеттің орысша, мұсылманша сауатты екені, көтеріліске қатысқаны үшін бірнеше рет абақтыға қамалғаны, сұлтан Баймағамбет Айшуақовпен кездесуі, ақырында өз досы болып жүрген Ыкпұластан мөрт болуы баяндалған. Ал, бертінде ақын, драматург Берқайыр Аманшин өзінше зерттеп жазды.

Махамбет өміріне байланысты даулы мәселелер де аз емес. Солардың бірі — ақын-